

MARGRITH WILKE

Hemkulturens makt

Effektivitet och rationalitet var utmärkande för funktionalisternas syn på boendet. Men även om hushållsarbetet skulle kunna utföras av alla förblev det kvinnans uppgift. Inte heller arkitekterna inom stiftelsen Goed Wonen förmådde överskrida den traditionella könsfördelningen av hemmets aktiviteter. På så sätt förblev kvinnorna instängda i hemmen.

Den holländske arkitekten *J B Kam* skrev 1886 en handbok om bostad och heminredning.¹ Det var den första i sitt slag som gavs ut i Holland. Kam beskrev de olika rummen i hemmet och gav läsaren råd ifråga om stil, inredning och val av möbler. I sista kapitlet vände han sig särskilt till de holländska kvinnorna, "hemmets härskarinnor", vilka förväntades skapa "den trygga hamnen i en otrygg värld".

Handböcker i olika ämnen har en lång tradition. De har många likheter med de rådgivare för aristokratin som funnits sedan renässansens dagar. Innehållet anpassades sedermera till medelklassens tänkesätt. Även om författarna tog avstånd ifrån den aristokratiske kulturen försökte de på samma gång efterlikna den. De föreskrev normer för moralisk hållning, livsstil och ekonomi och på 1800-talet även bostadens utformning.

Fastän borgarklassen kom att bli den mäktigaste sociala gruppen i 1800-talets kapitalistiska samhälle tycktes dess företrädare oupphörigen ha känt sig manade att bevisa sin betydelsefulla position för sig själva och andra. Det var mycket viktigt för dem att hålla ställningarna i den föränderliga värld de levde i. Kanske kan detta förklara den enorma floran av rådgivande böcker.

Handböcker om heminredning och bostad är intressanta forskningsobjekt eftersom de vidarebefordrar rådande uppfattningar om bostadens utformning samt om livsstil, moral och konsumtion. De fungerar också som en förmedlande länk mellan arkitekterna och de boende.

Jag har försökt utröna hur handböcker i heminredning behandlar rumsbegreppet, särskilt i relation till kvinnligt kön. För klarhetens skull har jag valt exempel från två olika decennier. Den första boken kom ut på 1930-talet, den andra i början av 1960-talet. Jag har fastnat för just dessa perioder, eftersom det var då som den moderna holländska bostadskulturen tog form.

1800-talets reformrörelse ville höja hemkulturen

Kvinnliga författare inom genren var inte alltför ovanliga. Redan under den senare delen av 1800-talet hade flera kvinnoorganisationer varit involverade i diskussioner om bostadsfrågor. Under den perioden hade Hollands befolkning ökat, och urbaniseringen och industrialiseringen hade långsamt men obetvingligt förändrat den ekonomiska och sociala bilden av både landskapet och samhället. Som ett resultat av utvecklingen hade bostadssituationen för stora delar av befolkningen försämrats kraftigt, särskilt i den traditionella stadsbebyggelsen. Detta medförde stora problem. De övre samhällsskikten, bland dem hälsovårdens företrädare, arkitekterna, samhällsvetarna och politikerna genomdrev åtgärder av olika slag för att förbättra bostadsförhållandena. Deras motiv skilde sig inte mycket från motiven hos bostadsreformatorer i andra länder: rent egenintresse (rädsla för sjukdomar och politisk oro) blandat med sann människokärlek och kristen välgörenhet.

Kung Wilhelm III:s åtgärd att inrätta en kommitté som skulle informera honom om kraven på arbetarbostäder innebar ett första steg mot en statlig bostadspolitik. Kommitténs rapport publicerades 1855. Den innehöll en översikt över arbetarklassens bostadsförhållanden och framförde ett antal rekommendationer. Lämpliga modeller fanns inte inom landet, varför rapporten pekade på exempel i andra länder. Det är betecknande att kommittén inte ansåg att de flerfamiljshus som ritats av den inflytelserike engelske arkitekten *Henry Roberts* manade till efterföljd, eftersom Roberts byggnader hade gemensamma entréer och trappuppgångar. Enligt kommittén skulle det sannolikt leda till bråk, omoraliskt beteende och skvaller mellan grannfruarna.

Dessa invändningar visade att normer för livsstil och familjeliv spelade en viktig roll vid sidan av ekonomiska och arkitektoniska frågor i diskussionerna om bostadsfrågan. Därför är det ingen överraskning att förespråkare för sociala reformer med nära anknytning till bostadsproblematiken också underströk den moraliska betydelsen av en sund och hygienisk bostad. Ett bra familjeliv ansågs lika betydelsefullt för arbetarklassen som för medelklassen, eftersom familjen betraktades som grunden för ökande välstånd och politisk stabilitet.

Reformivrarna menade att hemkulturen måste höjas. De nya vetenskapliga rönen om hygien, hälsa och kost måste bli mera allmänt kända, och därför borde husmödrarna få lämplig utbildning. Liksom i andra länder i Europa startades en kampanj för huslig utbildning. Särskilda skolor för matlagning och hemkunskap inrättades och dessutom gavs en mängd föreläsningar med inriktning på hushållskunskap, kost- och näringslära och hygien. Kurser hölls, broschyrer skrevs. Särskilt medelklassens kvinnor tog själva aktiv del i moderniseringen av hemmet. Dessa reformsträvanden gav dem möjlighet att få ett arbete som kunde anses passande utan att medföra allvarlig förlust av social ställning, och de kunde vinna tillträde till det offentliga samtalet eller bli ledamöter i bostadskommittéer därför att de erkändes som experter inom området hem och bostad.

Effektivitet och kontroll viktigt även i hushållet

Mellan de två världskrigen publicerades många böcker om hem och bostad trots att det var en ekonomisk nedgångsperiod. Den mest betydelsefulla var enligt min åsikt *En ny anda i hemmet* som blandade nya och gamla föreställningar om bostaden och dess inredning. Boken var skriven av *Miep van Rooy*, medlem av ett katolskt kvinnoförbund.

Van Rooy skrev sin bok i en lättsam och informell stil. Genom att använda ord som "vi", "oss" och "tillsammans" skapade hon en personlig relation till läsaren och gav en känsla av att boken var skriven för kvinnor. Författarna till andra handböcker om hem och bostad, mestadels arkitekter och konstvetare, använde ett mycket mera formellt språk. Bara när de avhandlade kökets interiör riktade de sig särskilt till kvinnorna.

Van Rooy konfronterade läsarna med den traditionella retoriken om kvinnor och god smak som formulerats av Kam och hans samtida. De var rädda för konsekvenserna av den nya konsumentkulturen och "lyxens demokratisering" som bl a ansågs kunna medföra ett överdrivet dekorerande. Särskilt kvinnor förmodades lätt falla offer för detta, eftersom de var lättsuggererade och barnsliga och närde en stark längtan efter nya saker som kunde skapa och återskapa det yttre skenet utan att ge någon djupare förståelse för verklig skönhet.

Kams ideal var den utstuderade enkelheten, som en motsats till aristokraternas extravaganser. Men smak var inte bara en fråga om skönhet och stil utan också om ordning och reda. Särskilt kvinnorna, som "hemmets härskarinnor", skulle fostras att se skönhetens principer. De borde bli disciplinerade konsumenter som kunde motstå frestelserna på marknader och varuhus, "den moderna handeldens horhus".²

Liksom Kam varnade Van Rooy sina läsare, men på ett sådant sätt att förmaningarna stämde precis med hennes syn på det moderna livet. Vi lever, sade Van Rooy, i en modern tid med ny teknik, vetenskapliga framsteg, massproduktion, nya produkter etc, vilket re-

sulterat i en livstil som är mycket mer dynamisk än den föregående generationens. Detta kräver en ny syn på hem och bostad.

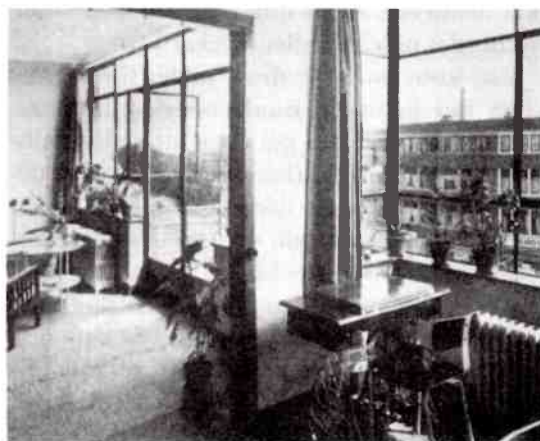
Planlösningen viktigast för funktionalisterna

Van Rooy hänvisar till de funktionalistiska arkitekter som var medlemmar av de två arkitektförbunden *Opbouw* och *De 8*. Det förra hade existerat sedan 1920. Först hade *Opbouw* en tämligen heterogen karaktär, men vid mitten av 1920-talet anammade förbundet funktionalismens idéer. Ett par av medlemmarna hade arbetat i Ryssland och Tyskland och gav förbundet en politisk framtaning. Detta gjorde att den berömde arkitekten *Jan Oud* drog sig tillbaka, eftersom han motsatte sig varje blandning mellan politik och konst.

De 8 grundades 1927 av sex unga arkitekter som formulerade ett manifest där de sade sig vara a-kubister och a-romantiker och förklarade att "det är inte helt uteslutet att bygga vackert, men det är bättre att bygga fult och funktionellt än att bygga stiligt med undermåliga planlösningar".³ År 1932 bildade de två förbunden en gemensam organisation, *De 8 en Opbouw*, som blev en plattform för funktionalismen, eller på holländska "Het Nieuwe Bouwen" (efter den tyska termen Neues Bauen).

Arkitekterna i *De 8 en Opbouw* ägnade sig huvudsakligen åt att rita bostadshus för moderna människor. 1930 bildade ett par av dem den sk Solkommittén för att studera solljusets betydelse och skrev ett gemensamt handlingsprogram, riktat till det holländska institutet för bostadsbyggande och stadsplanering. De förespråkade också bättre planlösningar och experimenterade med flexibel rumsindelning, grundad på forskning om genomsnittsfamiljens utrymmesbehov. Inspirerade av kolleger i Tyskland eftersträvade de en rationalisering av byggprocessen och prövade nya material.

Funktionalisterna var idealister, och kanske alltför naiva. De trodde nog att de kunde skapa ett bättre samhälle. Men de överskattade sin egen förmåga och underskattade följsamheten hos det kapitalistiska system som ironiskt nog kunde modernisera sig och överleva med hjälp

Stora fönster som bildade en flytande gräns mellan ute och inne var obligatoriska för funktionalisterna.

av just dessa arkitekter. 1934 uppträdde tidskriften *De 8 en Opbouw* som skulle utkomma med ett nummer varannan månad. Den blev organisationens språkrör, och fick en mycket viktig roll när det gällde att sprida kunskap om det nya byggandet. Den ägnade dessutom stor uppmärksamhet åt möbler och interiörer som skapats av medlemmarna. Många vackra bilder visar rum med glasmellanväggar, sängar infällda i väggen, stålörsmöbler vilkas placering i rummet var så logisk som möjligt. Alla rum har de obligatoriska stora fönstren som accentuerar öppenheten och bildar en flytande gräns mellan inne och ute. Den slutna lådan, som *Walter Benjamin* beskrev 1800-talets interiör, hade öppnat locket.⁴

Bort med onödiga utsmäckningar!

Van Rooy använde illustrationer ur *De 8 en Opbouw* för att tydliggöra vad hon kallade "den nya andan i hemmet". Först och främst jämförde hon de moderna interiörerna med de traditionella. När vi betraktar bilderna uppmärksamt ser vi att de inte är likvärdiga. De traditionella interiörerna saknar djup och visar rummet som om vi stod rakt framför det, vilket ger ett statiskt och tråkigt intryck. Den moderna interiören däremot exponeras ur olika vinklar, vilket ger ett mycket mer dynamiskt intryck. Människor saknas på bilderna, utom i köksinteriörerna där vi ser husets fru,

ofta assisterad av en ung flicka. Pojkar sitter vid bordet och äter eller dricker.

Van Rooy använde dessa bilder för att förklara vad hemmets modernisering innebar. Det första som skulle göras var att ta bort onödiga utsmyckningar (här hör vi ekot av 1800-talets reformivrare), därefter skulle vi befria oss från den kurviga spiselkransen, sedan skulle väggar och snickerier målas vita, ljusa gardiner hängas upp, och slutligen skulle de stora klumpiga möblerna ersättas av lätta och hopfällbara. När det gällde att ge råd om möbleringen var Van Rooy ganska praktisk och blandade gammalt med nytt. Hon försäkrade att det går bra att klä om gamla möbler om man inte har råd att skaffa nya av stålör.

Det är anmärkningsvärt att Van Rooy inte nämner det flexibla utnyttjandet av bostadens rumsyta som kom att betraktas som den funktionalistiska arkitekturens mest originella bidrag. Hennes moderna bostad har fortfarande en traditionell planlösning med separata rumsenheter: vardagsrum, kök och sovrum. Hon förkunnar helt enkelt att vardagsrummet ska förbli ett vardagsrum och inte förvandlas till "ett finrum, en basarliknande salong" så att själva boendet blir begränsat till köket, som i nio fall av tio inte var utformat som ett bostadsrum. Familjen skulle samlas i vardagsrummet, köket var bara en arbetsplats. Men detta betydde inte att det måste vara trångt, mörkt, ohygieniskt och dåligt utrustat. Tvärtom, det idealiska köket skulle se ut som ett modernt laboratorium. Van Rooy var som väntat en trogen anhängare av det vetenskapliga synsättet på hemmets skötsel. Hon ansåg att kvinnor borde befrias från tungt hushållsarbete, men det betydde inte att hon förespråkade kvinnors arbete utanför hemmet. Familjelivet skulle skyddas, men anpassas till den moderna tiden.

Van Rooy pekade på den moderna husmoderns förändrade uppgifter ("från producent till konsument/företagsledare").⁵ Med stöd av de analyser av familjens utrymmesbehov som gjorts av funktionalister och forskare i hushållsvetenskap i Holland och Tyskland betonade hon den funktionella användningen av bostadens rumsvolym. Hon förklarade hur rörelser skapar rum och beskrev husmoderns

verksamhet i dessa termer. Det var som om den eleganta och orörliga Damen – husets fru, avbildad på så många 1800-talsmålningar av heminteriörer som knappast något mer än ett dyrbart föremål bland andra dyrbara föremål – plötsligt fått liv och inbjudits att delta i en hyllning till den moderna tekniken.

Rum betydde rörelser, baserade på hushålllets aktiviteter. Hemmet måste ses som en "boendemaskin" som skulle handhas av kvinnor. Van Rooy betonade att kvinnan som husmor och mor skulle råda över bostadens rumsvolym och göra hemarbetet lättare för att kunna ägna mer tid åt sin familj. Husmoderns huvudsakliga uppgift var och förblev att fylla hemmet med trevnad.

Bostadsbrist efter kriget

Holland led stor skada under andra världskriget. Industrin slogs sönder och samman, många hus förstördes och stora skaror ur civilbefolkningen deporterades eller dödades.

Efter kriget skulle regeringen arbeta på att bygga upp landet igen så fort som möjligt. Att åtgärda bristen på bostäder blev en av de mest angelägna uppgifterna – inte bara för att många hade förlorat sina hem, utan också därför att giftermålsfrekvensen gått upp efter 1945, vilket i sin tur ledde till ett stort födelseöverskott.

Arkitekterna planerade landets återuppbyggnad medan kriget ännu pågick. Grupper som före kriget vägrade att ha någonting med varandra att göra, förenades nu i diskussionerna om återuppbyggnaden. *Willem Van Tijen*, tidigare medlem av *De 8 en Opbouw* och en av de ledande i den underjordiska holländska arkitektunionen, tog initiativet och bildade den s k Kärngruppen. Mer än 600 arkitekter samarbetade vilket resulterade i ett program för byggande av bostäder. Efter kriget kom dess rekommendationer att ligga till grund för statens bostadspolitik. De statliga subventionerna var dock relaterade till bostadens storlek, i motsats till arkitekternas förslag. Van Tijen påpekade ironiskt att minimistorleken upphöjdes till normalstandard.⁶

Olika grupper uttryckte farhågor för den moraliska upplösningen och det kaos som

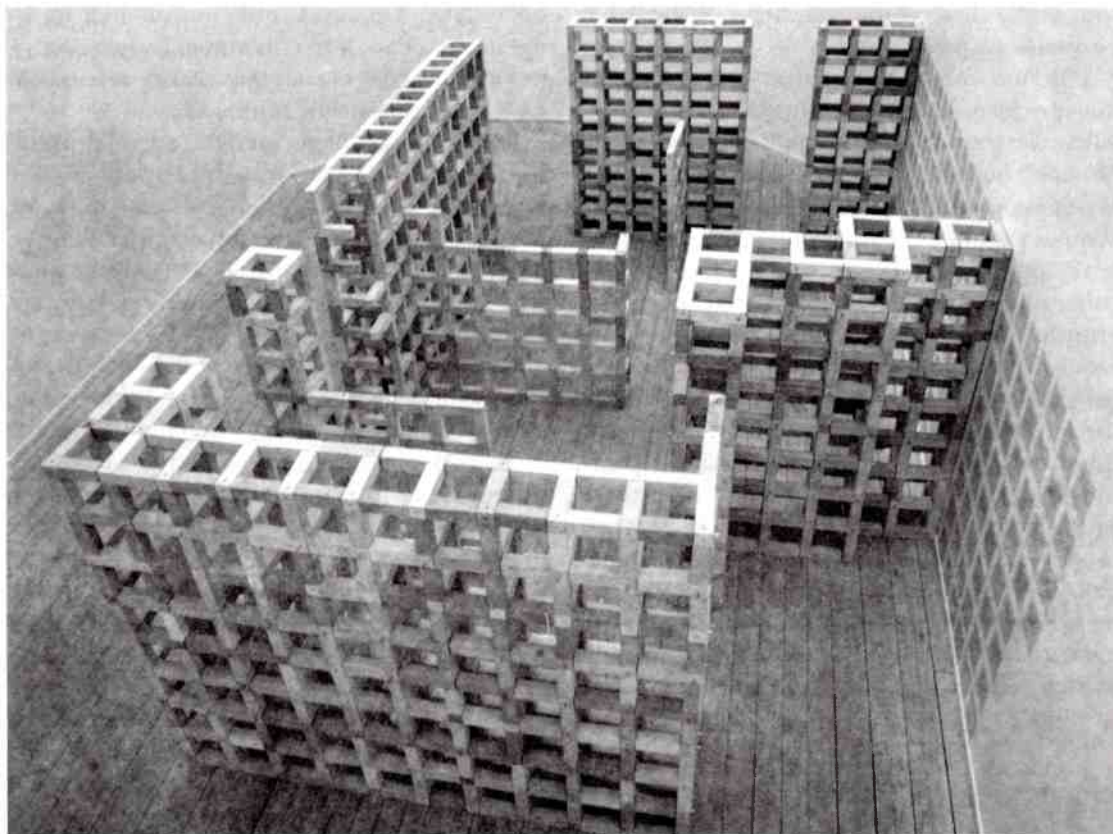
följt i krigets spår. Deras motto var "Gezinsherstel is Volksherstel", dvs att bygga upp familjen är att bygga upp samhället. I denna process skulle kvinnorna som husmödrar och mödrar spela en viktig roll. Många inflytelserika intellektuella såg med viss skepsis på det moderna samhällets framväxt, eftersom det såg ut att bli teknokratiskt, opersonligt och nihilistiskt.

Psykiatriker, psykologer och jurister samt den sk *Utrecht-gruppen* fruktade alla det moderna masssamhällets konsekvenser och sökte efter en ny moraluppfattning som kunde rädda mänskligheten. Inspirerade av verk av bl a *Martin Heidegger* utvecklade de en typiskt holländsk variant av fenomenologin med en starkt religiös underström.⁷ Nyckelorden var gemenskap, kommunikation, närhet och personlig kontakt. Bostadsbyggandet, som de betraktade som en grundläggande mänsklig verksamhet, spelade en viktig roll i deras skrif-

ter. Särskilt katoliken och psykologiprofessorn *Frederik Buytendijk* skildrade familjebostaden i mycket traditionella termer av biologiskt betingad manlighet och kvinnlighet som knöts till föreställningar om exteriör och interiör. Hans idéer fick stort inflytande. I synnerhet den berömda stiftelsen *Goed Wonen* (God Bostad) tog starka intryck av dessa existentiella, icke-funktionalistiska föreställningar om rummet.

*Både funktionell och
existentiell syn på boendet*

Goed Wonen var ett typiskt efterkrigsinitiativ. Stiftelsen bildades 1946 av fyra av de mest betydande organisationerna på bostadsbyggandets område som var och en representerade en särskild grupp – konsumenterna, distributörerna, producenterna och arkitekterna. Bland arkitekterna fanns förutvarande med-

Beatrice Hansson, Var dag, 1995. (Foto: Pelle Bergström.)

lemmar av De 8 en Opbouw, som *Johan Niegeman*, och andra som var elever till tidigare medlemmar, som *Cora Nicolai*.

Naturligtvis höll inte denna efterkrigsdyll särskilt länge. De olika grupperna hade oförenliga intressen. Producenterna och distributörerna drog sig tillbaka 1964, men de två återstående grupperna gav inte upp. Tillsammans blev de en av de mest inflytelserika bostadsorganisationerna i efterkrigstidens Holland.

Stiftelsen *Goed Wonen* medlemmar hade en mångskiftande verksamhet. De gav ut en tidskrift med namnet *Goed Wonen* och skrev inte bara en mängd artiklar om bostadsfrågor utan gav också ut flera handböcker. Dessutom anordnade de föreläsningar, inrättade modellbostäder, organiserade utställningar och satt med i kommittéer. De hade nära anknytning till den storskaliga forskningen om hushållsarbetet inom det holländska hushållsrådet. Forskningsresultaten skulle ge kunskap som arkitekten kunde bruka i sitt arbete, och som skulle beaktas när staten vidtog åtgärder i bostadsbyggnadsfrågor.

I denna forskning medverkade medlemmar av det holländska husmodersförbundet, vilket visar att den funktionalistiska synen på hem och bostad fortfarande var viktig. För det första upprepade medlemmarna av *Goed Wonen* parollen ordning och reda, som skulle tillämpas i hela huset: rum, källare, garderob etc. Det förefaller som om uppmaningen inte helt efterlevdes eftersom den repeterades så ofta. Kanske fanns det också ett praktiskt skäl, eftersom bostäderna i allmänhet var mycket små, och familjerna måste ta vara på utrymmet på alla upptänkliga sätt. Påståtningarna om ordning och reda kunde alltså vara menade som en hjälp. *Goed Wonen* betonade vikten av funktionella planlösningar och väl uttänkt möblering. Men i deras skrifter och artiklar om hem och bostad fanns som nämnts också en stark koppling till en mer existentiell definition av rumsbegreppet.

Rummet präglad av interaktion

Cora Nicolai gav ut en handbok som avslöjar att hon var inspirerad av den tidigare nämnda

Utrecht-gruppen och andra med samma inriktning. Hennes bok har en personlig ton, den är illustrerad med många bilder och lustiga teckningar. Hon ger dock inte råd om möbleringen av varje särskilt rum, som Van Rooy gjorde.

Hennes kollega och lärare Niegeman skrev också en bok om hem och bostad som blev stiftelsens "bibel". Den innehöll flera artiklar av vilka några de facto var skrivna av medlemmar av Utrecht-gruppen. Det är intressant att se att rumsbegreppet behandlades som någonting nästan sakralt, och att boendet betraktades som basalt för människans existens. Nicolai och Niegeman betonade de olika aktiviteterna i hemmet och hur dessa tillsammans bildade en helhet. Bostaden blev ett universum i miniatyr, som beskrevs i termer av gemenskap, närhet och personlig kontakt. Den sågs också som en plats som man lämnade och kom tillbaka till. Detta knöt an till tanken på kommunikation och mänskliga möten. Men världen därutöver var varken intressant eller viktig. Uppmärksamheten var helt inriktad mot insidan, huset, hemmet. Rummet uppfattades som något som uppkom av och existerade genom mänsklig interaktion.

Därför är det betecknande att människor förekommer på de flesta bilderna i Niegemans och Nicolais böcker, i motsats till Van Rooy's bok. Illustrationerna har starka likheter med 1800-talsbilderna av den lyckliga familjen.⁸ Far läser eller samtalar med sina vänner, ibland leker han med sin son. Mor serverar té eller sitter och syr. Dottern läser. Bilderna visar inte bara hur familjelivet borde vara, utan också vilka olika aktiviteter som tillsammans formar hemmets idé. Det är viktigt att notera att de olika aktiviteterna är kopplade till, och även karakteristiska för, olika familjemedlemmar.

Både Nicolai och Niegeman visar en mycket traditionell, hierarkisk och könsbestämd arbetsdelning. Rummet speglar denna arbetsdelning och beskrivs i termer av motsatserna manligt-kvinnligt. Det är intressant att iakta hur detta inverkar på utformningen av kök och vardagsrum. På 1800-talet låg köket avskilt på husets baksida och var en plats som en fin dam inte skulle befatta sig med. Sedan förvandlades det till ett modernt laboratorium,

Bilderna av far som läser medan mor serverar te visar vilka aktiviteter som formar hemmets idé. Även om hushållsarbetet skulle kunna utföras av alla förblev det kvinnans uppgift!

strikt separerat från vardagsrummet. Vardagslivet skulle dock inte begränsas till köket, ty hemmet var "en plats där barnet lär sig förstå sin roll i tillvaron". Kvinnan, som husmor och mor, skulle inte ständigt uppehålla sig i köket utan istället vara tillsammans med de andra familjemedlemmarna, särskilt barnen.⁹ Detta gav bl a upphov till experiment med skiljeväggar av glas mellan kök och vardagsrum.

Könsbestämning av rummet

Det sägs ofta att funktionalismens inställning till hem och bostad reducerade kvinnorna till blott och bart föremål i hemmet. Den kunde till och med osynliggöra dem, förvandla dem till endast rörelser i rummet. För den som läser Van Rooy och hennes samtida blir det uppenbart att kvinnorna fångats i de nät som

knutits av hushållsvetenskapen och välmående arkitekter. Men kanske var det bara en tillfällighet. De hushållsteknologiska forskarna och arkitekterna byggde sitt vetande på fakta om dagligt liv i hemmet och deras beskrivningar av hushållsfunktionerna var mer eller mindre opartiska. Hushållsarbetet skulle kunna utföras av alla, men förblev ändå kvinnans uppgift. Den dominerande hemkulturens makt hade alltså undervärderats.

Den modiga Van Rooy försökte omvärdera husmoderns ställning genom att framhålla att hon skulle härska över sitt hem och råda över dess rumsliga disposition. Goed Wovens arkitekter gjorde något mer fundamentalt. De gav rummet en könsbestämd laddning. På detta sätt förblev kvinnorna verkligen instängda, såsom varande på en gång "plats och rörelse".

(Översättning: Inger Henrysson)

NOTER

- ¹ *De Versiering van de Woning* (Hemmets inredning)
- ² Camhi, L., "Stealing Femininity: Department Store Kleptomania as Sexual Disorder". *Difference* nr 5 1993 1, s 33.
- ³ Rebel, B., *Het Nieuwe Bouwen*, Assen 1983, s 56.
- ⁴ Benjamin, W., "Das Passagenwerk" i Tiedemann, R., *Gesammelte Schriften*, Frankfurt am Main 1982, s 292.
- ⁵ Citerat efter Wright, G., *Building the Dream. A social history of Housing in America*, London 1988.
- ⁶ *Het Nieuwe Bouwen*, op cit s 114-115.
- ⁷ Weijers, I., "Filosofie en Wederopbouw", *Krisis* nr 4, 1990, s 64-71.
- ⁸ Van Moorsel, W., "Goed Wonen?", i *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* nr 3, 1982, 1, s 207-231.
- ⁹ Norberg-Schulz, C., *Existence, Space and Architecture*, New York 1971, s 31.

LITTERATUR

- Benjamin, W., *Das Passagenwerk. Gesammelte Schriften*, R Tiedemann, Frankfurt am Main, 1982.
- Boot, M m fl, "De rationel keuken in Nederland en Duitsland" i *Berlijn-Amsterdam 1920-1940 Wisselwerkingen*, Amsterdam 1982.
- Camhi, L., "Stealing Femininity: Department Store Kleptomania as Sexual Disorder", i *Difference* nr 5 1993.
- Deben, L., *Van onderkomen tot woning. Een studie over woonbeschaving in Nederland 1850-1969*, Amsterdam 1988.
- Fanelli, G., *Moderne Architectuur in Nederland 1900-1940*, Den Haag 1978.
- Grunell, M., *Thuis in de jaren 50. Vrouwen over de hoeksteen van de samenleving*, Amsterdam 1984.
- Idsinga, T., "Het Nieuwe Bouwen in Rotterdam 1940-1960: wat is stedelijk wonen in een open stad?" i *Het Nieuwe Bouwen in Rotterdam 1920-1960*, Delft 1982.
- van Moorsel, W., "Goed Wonen?" i *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, nr 3 1982.
- Siraa, H T., *Een miljoen nieuwe woningen. De rol van de rijksoverheid bij wederopbouw, volkshuisvesting, bouwuijverheid en ruimtelijke ordening (1940-1963)*, Den Haag 1989.
- Taverne, E., "Architects without architecture - Architectuurdiscussie in Nederland na 1940" i Barbieri, S., *Architectuur en planning Nederland 1940-1980*, Rotterdam 1983.
- Weijers, I., *Terug naar het behouden Huis. Romanschrijvers en wetenschappers in de jaren vijftig*, Amsterdam 1991.
- van der Woud, A., *Het Nieuwe Bouwen Internationaal/Internal CLAM Volkshuisvesting Stedebouw Housing Town Planning*, Delft 1983.
- Wright, G., *Building the Dream. A social history of Housing in America*, London 1988.
- Norberg-Schulz, C., *Existence, Space and Architecture*, New York 1971.

SUMMARY

During the interwar period in the 1920's and 1930's, the general opinion on domestic life was that it should be run in an efficient and rational

way. In her book *A New Spirit in the Home*, Miep van Rooy spoke about the functional use of space in the home. She explained how movements create space and depicted the activities of the housewife in such terms. It was the housewife who should decide about the use of the available space in the home and rationalise the domestic chores so that she could devote more time to her children and family. Her main duty was apparently to be at home.

Guidebooks on home furnishing and interior decoration can tell us a good deal about the prevailing views on lifestyle, morality and consumption. When reading Van Rooy and her contemporaries, one discovers that the women were entangled in the nets that had been knit by domestic science and well-meaning architects. The scientists and the architects based their knowledge on empirical facts about domestic life, and their descriptions of household functions were more or less impartial. Household duties could be done by anyone, they said. But they still remained with the women. The power of the prevailing home culture had thus been underestimated.

The famous foundation of *Goed Wonen*, (Good Housing), had a more existential approach to domestic life. It is apparent in books like the guide to interior decoration written by Cora Nicolai in the 1960's. She emphasized the various activities in the home and described family life in terms of togetherness, intimacy and personal contact. Space was seen as stemming from and existing by human interaction. This is why there are people present in most of the pictures of interiors in her book. They remind us strongly of 19th century pictures of the happy family. Father is seen reading or talking to his friends, sometimes playing with his son. Mother is serving tea or doing needlework, the daughter is reading a book. These pictures do not only show how family life should be, but also what activities constitute the idea of the family home.

Not even the architects of *Goed Wonen* were able to go beyond the traditional view on the division of work with respect to gender. In this way, the women were caged in their homes, being at the same time "place" and "movement".

Margrith Wilke
Faculty of Arts
Department of History
University of Groningen
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
P O Box 716
9700 AS Groningen
The Netherlands